

СТУБОВИ БАШТИНЕ

PILLARS OF HERITAGE

ISSN 2466-328X

Гласник
Завода за заштиту
споменика културе
Ниш

Број 2, Ниш 2016.

*The Journal
of the Institute
for Cultural Heritage
Preservation
Niš*

Volume 2, Niš 2016.

Издавач Завод за заштиту споменика културе
Ниш

Publisher Institute for Cultural Heritage
Preservation Niš

Главни одговорни уредник Елена Васић Петровић, директор
Editor in Chief Elena Vasić Petrović, Director

Уредник др Ана Момчиловић Петронијевић
Editor PhD Ana Momčilović Petronijević

Редакција др Ана Момчиловић Петронијевић,
Универзитет у Нишу, Србија
др Чедомир Васић, Ниш, Србија
др Миомир Васов,
Универзитет у Нишу, Србија
др Адриана Љубенова,
Универзитет у Пловдиву, Бугарска
др Ен Ханел Чен,
Универзитет Браун, САД
др Тајана Плеше,
Хрватски конзерваторски завод,
Загреб, Хрватска
мр Миодраг Анђелковић, Ниш, Србија
Тони Чершков,
Завод за заштиту споменика културе
Ниш, Србија
Ивана Цветковић,
Завод за заштиту споменика културе
Ниш, Србија
Мица Ђенић, Ниш, Србија

Editorial board PhD Ana Momilović Petronijević,
University of Niš, Serbia
PhD Čedomir Vasić, Niš, Serbia
PhD Miomir Vasov,
University of Niš, Serbia
PhD Adriana Lubenova,
University of Plovdiv, Bulgaria
PhD Anne Hunnell Chen,
Brown University, USA
PhD Tajana Pleše,
Croatian Conservation Institute, Croatia
MSc Miodrag Anđelković, Niš, Serbia
Toni Čerškov, Institute for Cultural
heritage Preservation Niš, Serbia
Ivana Cvetković, Institute for Cultural
heritage Preservation Niš, Serbia
Mica Đenić, Niš, Serbia

Прва европска награда за Србију / The First European Award for Serbia

5 ГОВОР СНЕШКЕ КВАДВЛИХ-МИХАИЛОВИЋ, ГЕНЕРАЛНОГ СЕКРЕТАРА ЕВРОПЕ НОСТРЕ, НА ЛОКАЛНОЈ ЦЕРЕМОНИЈИ ЗА СТУДИЈУ ЗАШТИТЕ СЕЛА ГОСТУША У ОПШТИНИ ПИРОТ, ДОБИТНИКА ГРАН-ПРИ НАГРАДЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ПРИЗНАЊА ЕВРОПЕ НОСТРЕ 2016
7 SPEECH BY SNEŠKA QUAEDVLIĀG-MIHAILOVIĆ, SECRETARY GENERAL OF EUROPA NOSTRA, AT THE LOCAL AWARD CEREMONY FOR THE CONSERVATION STUDY OF VILLAGE GOSTUŠA IN PIROT DISTRICT, THE WINNER OF THE GRAND-PRIX AWARD OF EUROPEAN UNION AND EUROPA NOSTRA AWARD 2016
9 Елена Васић-Петровић, СТУДИЈА ЗАШТИТЕ СЕЛА ГОСТУША У ОПШТИНИ ПИРОТ- ДОБИТНИК ГРАН-ПРИ НАГРАДЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И ПРИЗНАЊА ЕВРОПЕ НОСТРЕ 2016 / Elena Vasić-Petrović, CONSERVATION STUDY OF VILLAGE GOSTUŠA IN PIROT DISTRICT - THE WINNER OF THE GRAND-PRIX AWARD OF EUROPEAN UNION AND EUROPA NOSTRA AWARD 2016

Истраживања / Research

17 Милена Милошевић-Мицић, О ХРАМУ РОЂЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У СЕЛУ ГАБРОВНИЦА КОД КЊАЖЕВЦА / Milena Milošević-Micić, ABOUT THE CHURCH OF THE NATIVITY OF BLESSED VIRGIN MARY IN VILLAGE GABROVNICA NEAR KNJAŽEVAC
23 Сашка Велкова, Мила Панајотовић, Ивана Цветковић, Тони Чершков, КУПАТИЛО У ЈЕВРЕЈСКОЈ МАХАЛИ У ПИРОТУ / Saška Velkova, Mila Panajotović, Ivana Cvetković, Toni Čerškov, THE BATH IN JEWISH QUARTER IN PIROT
29 Ана Момчиловић-Петронијевић, Ивана Цветковић, ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ВОДЕНИЦА У ДОЊЕМ ДУШНИКУ У ОПШТИНИ ГАЏИН ХАН / Ana Momčilović Petronijević, Ivana Cvetković CONTRIBUTION TO THE STUDY OF WATER MILLS IN DONJI DUŠNIK IN THE MUNICIPALITY OF GAĐIN HAN

Конзервација, рестаурација и ревитализација / Conservation, Restoration and Revitalisation

37 Ивана Цветковић, СТУДИЈА ЗАШТИТЕ АРХЕОЛОШКОГ НАЛАЗИШТА РАВНА – ТИМАСУМ MINUS У ОПШТИНИ КЊАЖЕВАЦ / Ivana Cvetković, CONSERVATION STUDY OF ARCHEOLOGICAL SITE RAVNA - TIMACUM MINUS, KNJAŽEVAC DISTRICT
46 Елена Васић Петровић, НИШКА ТВРЂАВА – ПРЕДЛОГ ЗА РЕВИТАЛИЗАЦИЈУ И УРЕЂЕЊЕ / Elena Vasić Petrović, THE FORTRESS OF NIŠ - A PROPOSITON FOR REVITALISATION AND ORGANIZATION

Прикази / Reviews

65 Мирјана Ротер-Благојевић, Марко Николић, Стефан Николић, ПРЕДЛОГ ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ И РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ПРОКУПАЧКЕ ТВРЂАВЕ / Mirjana Roter-Bлагоjević, Marko Nikolić, Stefan Nikolić, A PROPOSITON FOR PRESENTATION AND REVITALISATION OF THE FORTRESS OF PROKUPLJE
70 Горан Радосављевић, МУЗЕЈСКА ЗГРАДА НА МЕДИЈАНИ – ПРИМЕР ЕНТУЗИЈАЗМА И ДРУШТВЕНЕ ОДГОВОРНОСТИ / Goran Radosavljević, THE MUSEUM BUILDING AT MEDIANA - AN EXAMPLE OF ENTHUSIASM AND SOCIAL RESPONSIBILITY
75 Никола Станковић, КОКСАРА “ХАНСА” - ОД ИНДУСТРИЈСКОГ ГИГАНТА ДО МУЛТИФУНКЦИОНАЛНОГ КОМПЛЕКСА / Nikola Stanković, “HANSA COKING PLANT” - FROM INDUSTRIAL GIANT TO MULTIFUNCTIONAL COMPLEX
79 Мирко Станимировић, ПРОЈЕКАТ “ХРАМОВИ О ХРАМОВИМА” / Mirko Stanimirović, “TEMPLES ABOUT TEMPLES” PROJECT

Извештаји / Reports

85 Гордана Јеремић, Владимир П. Петровић, ГРАЂЕВИНА СА ОКТОГОНОМ У ГРАДСКОМ ПОЉУ, НИШ – ИЗВЕШТАЈ О АРХЕОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА У 2016. ГОДИНИ / Gordana Jeremić, Vladimir P.Petrović, BUILDING WITH THE OCTAGON IN THE “CITY FIELD”, NIŠ - A REPORT ON ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS IN 2016
87 Александра Манић, ПИРОТСКА ТВРЂАВА-ПЛАНСКИ ДОКУМЕНТИ, ПРОЈЕКТНА ДОКУМЕНТАЦИЈА И РЕАЛИЗАЦИЈА / Aleksandra Manić, THE FORTRESS OF PIROT-PLANNING, PROJECTS AND REALISATION
88 Јулка Кузмановић-Цветковић, НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ГРОБЉА, ДОКУМЕНТАЦИЈА И ПРИПРЕМА ЗА ПРЕЗЕНТАЦИЈУ-ЦРКВА СВ.МИНЕ У ШТАВИ, ОПШТИНА КУРШУМЛИЈА / Julka Kuzmanović Cvetković, GRAVESTONES OF THE MEDIEVAL CEMETERY, DOCUMENTATION AND PREPARATION FOR PRESENTATION -SV.MINA CHURCH IN ŠTAVA, KURŠUMLIJA MUNICIPALITY
89 Александар Вукојевић, САНАЦИЈА И РЕСТАУРАЦИЈА СПОМЕН-КОСТУРНИЦЕ У РОВУ НИШКЕ ТВРЂАВЕ, ПОСВЕЋЕНЕ ТОПЛИЧКОМ УСТАНКУ / Aleksandar Vukojević, REPAIR AND RESTORATION WORKS ON MEMORIAL DEDICATED TO “TOPLICA UPRISING”
90 Ивана Цветковић, ПРОЈЕКАТ РЕХАБИЛИТАЦИЈЕ СПОМЕНИЧКЕ ЦЕЛИНЕ НА ЦЕНТРАЛНОМ ТРГУ У ПРЕШЕВУ / Ivana Cvetković, REHABILITATION OF MEMORIAL COMPLEX AT THE CENTRAL SQUARE IN PREŠEVO

Актуелности / News

93 Ђорђе Стошић, ЈУБИЛЕЈ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НИШ - “50 ГОДИНА РАДА” / Đorđe Stošić, JUBILEE OF THE INSTITUTE FOR CULTURAL HERITAGE PRESERVATION NIŠ - “50 YEARS”
94 Елена Васић Петровић, ФОНДАЦИЈА АРХИТЕКТА АЛЕКСАНДАР РАДОВИЋ / Elena Vasić Petrović, ARCHITECT ALEKSANDAR RADOVIĆ FOUNDATION
95 Ђорђе Стошић, ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ, ПРОМОЦИЈЕ И ИЗЛОЖБЕ НИШКОГ ЗАВОДА У 2016. ГОДИНИ / Đorđe Stošić, PRESENTATIONS, PROMOTIONS AND EXHIBITIONS OF THE INSITUTE IN 2016.
98 Ивана Цветковић, ИНФОРМАЦИОНА ПЛАТФОРМА ЗА СКЛАДИШТЕЊЕ И УПРАВЉАЊЕ ДОКУМЕНТАЦИЈОМ О НЕПОКРЕТНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА / Ivana Cvetković, INFORMATION PLATFORM FOR STORING AND MANAGING DATA ON IMMOVABLE CULTURAL HERITAGE
100 Елена Васић Петровић, “БРЕНДИРАЊЕ НАСЛЕЂА” - АТИНА, 2016. / Elena Vasić Petrović, Branding Heritage Assets - ATHENS, 2016
101 Данијела Младеновић, ПОСЕТА СРПСКИХ АРХИТЕКТА СЛОВЕНИЈИ И АУСТРИЈИ / Danijela Mladenović, A VISIT OF SERBIAN ARCHITECTS TO SLOVENIA AND AUSTRIA

In memoriam

Археолошко налазиште Равна
- северна кула утврђења,
фотографија: Елена Васић Петровић, 2016.

СТУДИЈА ЗАШТИТЕ АРХЕОЛОШКОГ НАЛАЗИШТА РАВНА – TIMACUM MINUS У ОПШТИНИ КЊАЖЕВАЦ

Ивана Цветковић

CONSERVATION STUDY OF ARCHEOLOGICAL SITE
RAVNA - TIMACUM MINUS, KNJAŽEVAC DISTRICT

Ivana Cvetković

Abstract: Archaeological site “Ravna” (Timacum Minus), cultural property of great importance in Republic of Serbia, is located in the south-east of Serbia, near the village Ravna, in the municipality of Knjaževac. Ravna represents a fortified Roman settlement, established at the end of 1st century, which lasted until emperor Justinian’s restoration in the VI century. It was situated on an important ancient road, via Naissus - Ratiaria and it represented a strategically important place. As a very important site, Ravna awakened the attention of experts and scientific community at the end of the XIX century, but as immovable cultural heritage - archaeological site was not protected until 1979, after the first systematic archaeological excavations were initiated in 1975. Archaeological excavations were followed by serious conservation and restoration works, but these activities were suspended in 1986, which led to serious deterioration of architectural structures and irretrievable loss of parts of the cultural property.

After 30 years, during 2016, the Plan for detailed regulation of Archaeological and ethnological park “Ravna” was made, which was the reason for the preparation of the Conservation Study of archaeological site “Ravna” in order to record previous works, the current situation of the site and to give a proposal for future actions that would contribute to the site condition improvement.

Key words: Ravna, Timacum Minus, protection, conservation, archeology

Апстракт: Археолошко налазиште „Равна“ (Тимасум Минус), непокретно културно добро од великог значаја за Републику Србију, налази се на југоистоку Србије, у непосредној близини села Равна, у општини Књажевац. Оно представља утврђење, које је настало крајем I века и трајало до Јустинијанове обнове царства у VI веку. Налазило се на важном античком путу Naissus – Ratiaria и представљало стратешки важно место. Као веома значајан локалитет, пробудио је пажњу стручне и научне јавности још крајем XIX века, али је као непокретно културно добро - археолошко налазиште заштићено тек 1979. године, након првих систематских археолошких истраживања покренутих 1975. године. Археолошка истраживања су у почетку пратили озбиљни конзерваторско-рестаураторски радови, али су ове активности обустављене 1986. године, што је довело до пропадања истражених архитектонских структура и неповратног губитка делова културног добра.

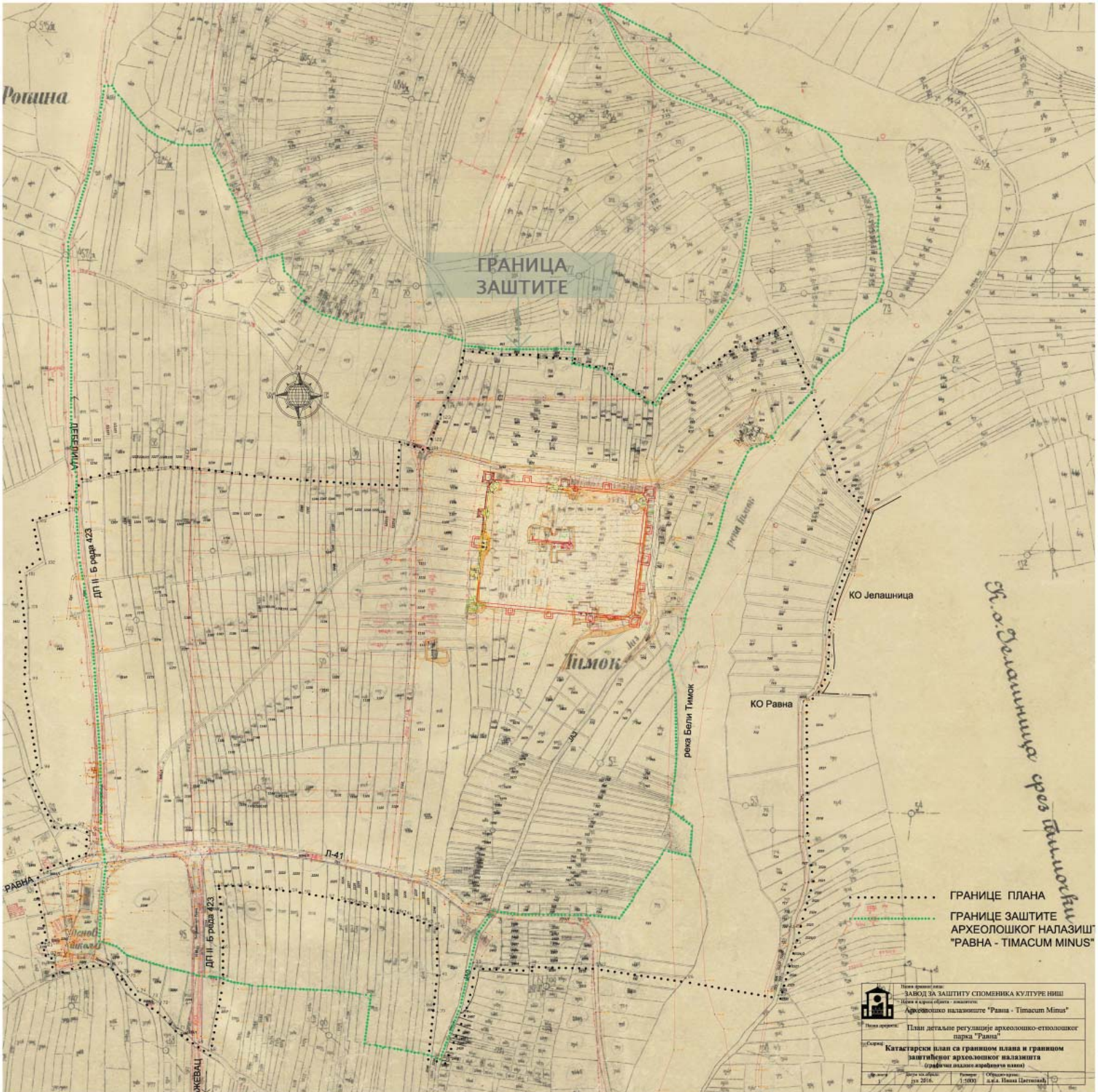
Након 30 година паузе, током 2016. године приступило се изради Плана детаљне регулације археолошко-етнолошког парка „Равна“, што је био повод за израду Студије заштите археолошког налазишта „Равна“ са циљем да се прикажу досадашњи радови, тренутно стање налазишта и дају предлози будућих акција који би допринели унапређењу његовог стања.

Кључне речи: Равна, Тимасум Минус, заштита, конзервација, археологија.

УВОД

Студија заштите археолошког налазишта „Равна“ (Тимасум Минус) сачињена је током 2016. године, за потребе израде Плана детаљне

регулације археолошко-етнолошког парка „Равна“, чију је одлуку о изради донела Скупштина општине Књажевац, а израђивач плана је њихова Дирекција за развој, урбанизам и изградњу. План детаљне регулације финансирани су општина

Слика 1. Граница заштите археолошког налазишта Равна - Timacum Minus, извор: документација ЗЗСК Ниш, обрадила: И.Цветковић, Ђ.Стошић, 2016.

Књажевац, Европска унија, Влада Швајцарске и Влада Републике Србије преко Европског ПРОГРЕС-а. Овај рад има за циљ да представи резултате студије.

ОПИС И ИСТОРИЈАТ АРХЕОЛОШКОГ НАЛАЗИШТА РАВНА

Археолошко налазиште „Равна“ (Timacum Minus) налази се на југоистоку Србије, приближно 8км северно од Књажевца, 800м североисточно

од села Равна, на десној обали Белог Тимока, на локацији „Кулине“ (Петковић, 2012).

Обухвата утврђење правоугаоне основе, димензија 144x112м и укупне површине око 2 хектара. Поред утврђења, постоје још два истражена објекта изван зидина, на југозападу и североистоку утврђења, за која се претпоставља да представљају римска купатила - Thermae I и Thermae II, као и два подручја на којима се налазе некрополе. Схватајући проблематику и комплексност овог налазишта, током 1979. Одлуком о заштити Скупштине општине

Слика 2. Ситуациони план утврђења *Тимасит Минус* код села Равна Ј. Мишковића из 1888. године, извор: документација ЗЗСК Ниш

Књажевац заштићено је много веће подручје од приближно 33 хектара површине и категорисано за културно добро од великог значаја (Слика 1).

Вишеструки су разлози настанка овог утврђења, али је свакако најзначајнија његова саобраћајно-економска функција. Утврђење се налазило на траси античког пута Ниш–Арчар, сада у Бугарској (*Naissus-Ratiaria*), саобраћајници која је најкраћим путем повезивала област Доњег Дунава са Нишом, односно јужним деловима Дакије (*Dacia*) и Јадранским морем. Поред овога, свакако је на развој насеља утицало и подручје богато рудом као и веома плодна долина Тимока.

ИСТОРИЈАТ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА И ПРОУЧАВАЊА НАЛАЗИШТА

Први помен о „Равни“ налазимо у Птоломејевој карти (*Claudius Ptolemaeus, Nona Europe Tabula* II век н.е.), као и у Појтингеровој карти (*Tabula Peutingeriana*, IV век н.е.), које објашњавају куда су се пружали антички путеви у овом делу Римског царства. Неке од најстаријих података о римском утврђењу код Равне даје др Стеван Мачај, надзорни лекар књажевачког краја, пореклом из Будимпеште, у својој књизи из 1866. Након тога, о Равни податке даје и Феликс Каниц, где је представља као жив саобраћајни чвор на античком дунавском путу за Арчар (Каниц. Ф). Још 1888. у часопису *Старинар*, објављен је ситуациони план утврђења (Слика 2).

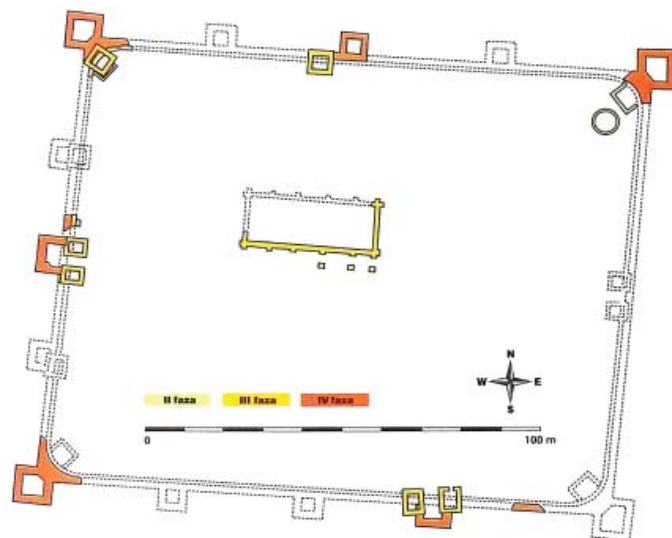
Прва археолошка истраживања овог налазишта започета су између 1899. и 1902. године, сарадњом између Антуна фон Премерштајна (Аустријски археолошки институт) и Николе Вулића (Београдски Универзитет), док су прва систематска археолошка ископавања започета 1975. године

од стране Археолошког института из Београда и Завичајног музеја Књажевац (Илијић, 2014). Систематска археолошка истраживања одвијала су се све до 1999. године, под руководством др Петра Петровића, а у сарадњи са Светозаром Јовановићем, кустосом Завичајног музеја (Илијић, 2014). Археолошким истраживањима, откривени су делови утврђења грађени у четири фазе (Слика 3), од средине I до средине V века н.е (Петковић, 2014).

Прва фаза изградње представља најстарије земљано утврђење, настало средином I века, грађено са палисадом и дрвеним кулама, чији су остаци регистровани на сектору западне капије, док је одбрамбени ров регистрован уз источни бедем.

Друга фаза изградње односи се на прво камено утврђење с почетка II века. Ово утврђење је било правоугаоне основе, димензија 144x112m, заобљених углова и са четвороугаоним кулама грађеним са унутрашње стране. Његови трагови регистровани су на сектору западне капије, на северозападном и североисточном углу утврђења. Западна капија утврђена (*porta principalis sinistra*) била је утврђена са две четвороугаоне куле, постављене са унутрашње стране бедема (Илијић, 2015).

Трећа фаза представља фазу обнове каменог утврђења из II века и изградњу квадратних кула са спољашње стране линије бедема. Сматра се да је ова фаза настала у време првих готских инвазија у Горњу Мезију средином III века. Трагови треће фазе, регистровани су на сектору западне капије, дуж западног бедема и на сектору јужне капије

Слика 3. План утврђења *Тимасит Минус* код села Равна, I-IV век, цртеж: Т. Живковић

(Петковић, 2001). Карактеристика ове фазе је градња блоковима од сивог пешчара и употреба старих архитектонских елемената од пешчара и мермера или надгробних камених споменика. Истраживања указују да је у овој фази реализована обнова западне и јужне капије, као и да је утврђење бранило 16 до 20 кула.

Четврта фаза представља последњу обнову утврђења крајем IV века. Тада су спроведена ојачања бедема и изграђене велике избачене куле правоугаоне основе у техници *opus mixtum* (Илијић, 2014). Приликом ових радова затворене су капије утврђења изградњом великих кула. Нови бедем постављен је уз већ постојећи камени бедем.

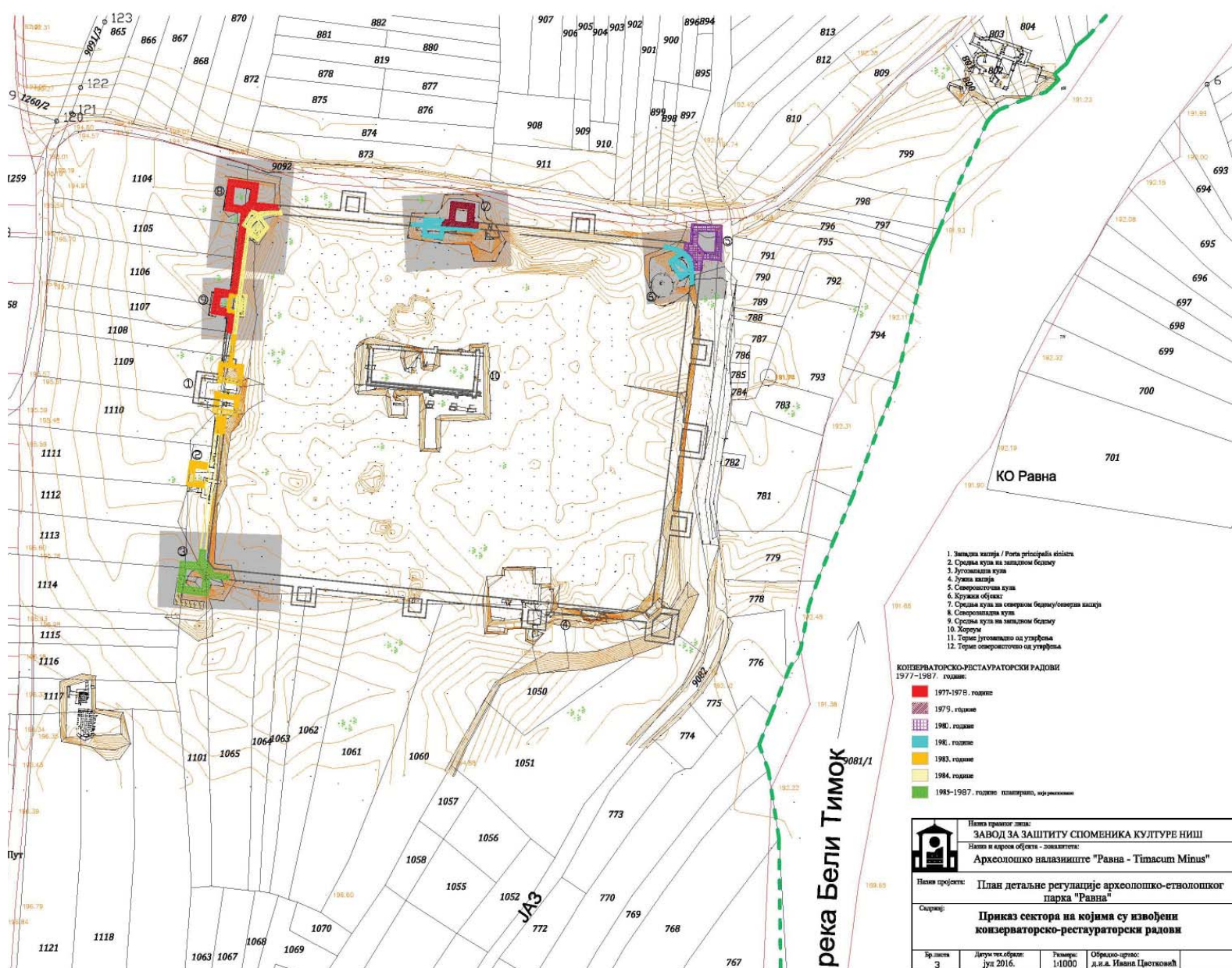
ПРЕГЛЕД КОНЗЕРВАТОРСКИХ РАДОВА

Археолошко налазиште „Равна“ (Timacum Minus), на самом почетку систематских археолошких

истраживања, представљало је једно од ретких налазишта у Србији, где су конзерваторски радови пратили археолошка истраживања. У првој деценији, заштита истражених структура одвијала се паралелно са археолошким истраживањима.

Све конзерваторско-рестаураторске радове на истраживаним структурама и заштиту непокретних налаза систематски је реализовао Завод за заштиту споменика културе Ниш под руководством архитекте-конзерватора Симе Гушића (Слика 4).

Са почетком систематских археолошких истраживања, одмах се кренуло у планирање конзерваторских радова, и адекватно презентовања налазишта. Већ 1975. године започело се са превентивном конзервацијом, а 1977. године и са конзерваторско-рестаураторским радовима истражених структура у секторима североисточне и северозападне куле утврђења.

Слика 4. Конзерваторско-рестаураторски радови у периоду 1977-1987. године (на основу документације Завода за заштиту споменика културе Ниш)

Поред конзерваторско-рестаураторских радова на утврђењу, још 1977. године спроведени су и послови око уређења лапидаријума (Слика 5), изложбе камених споменика у школском дворишту у Равни, уз чишћење, конзервацију и рестаурацију појединих већих покретних налаза (споменици, стеле, питоси, и др.). На овом простору су презентоване камене стеле које су пронађене приликом археолошких ископавања у периоду од 1975. до 1990. године (Петровић, 1977).

Према пројекту Завода за заштиту споменика културе Ниш 1978. године кренуло се са уређењем музеја на отвореном у школском дворишту, а реализовани су и свеобухватни пројекти премештања репрезентативних објеката народног градитељства, који се и данас налазе у оквиру овог комплекса којим управља књажевачки Музеј.

Конзерваторски радови обухватили су озбиљне радове на проучавању, анализи, заштити и презентацији архитектонских остатака утврђења. Заштити од воде је посвећена посебна пажња, с обзиром на то да се Равна налази у непосредној близини реке Бели Тимок и да је висина подземних вода променљива са променом нивоа водостаја. Како би се архитектонске структуре адекватно заштитиле од утицаја воде израђени су дренажни канали и декомпресиони бунари око конзервираних фортификационих структура.

Даље је рађено на конзервацији кула, при чему се радило на дефинисању фаза градње уз поштовање сваке од фазе градње. Друга и трећа градитељска фаза утврђења од I до IV века изведене су каменом, док је четврта фаза с краја IV века изведена у

Слика 5. Радови на уређењу лапидаријума током 1977. године, фотографија: из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

техници *opus mixtum*. Трећа фаза градње у себи је садржала надгробне споменике из оближње некрополе, који су овом приликом извађени из зидова и пребачени у лапидаријум, а на њихова места су уметнуте копије (Гушић, 1977).

Конзерваторски радови на термама обухватили су радове на дренажи, као и мање рестаураторске радове на зидовима, у нивоу хипокауста, односно до нивоа пода (Гушић, 1979). Конзерваторско-рестаураторски радови одвијали су се непрекидно у периоду од 1977. до 1984. године и том приликом највећи део радова спроводио се на западном и северном делу бедема утврђења, док су последњи конзерваторски радови реализовани 1986. године.

ПРОЦЕНА ТРЕНУТНОГ СТАЊА

На основу стања на терену и документације јасно је уочљиво да је релативно мали проценат утврђења археолошки истражен, али не може се избећи чињеница да је велики део истражених структура у веома лошем стању.

Иако северозападна и североисточна кула утврђења представљају делове налазишта на којима су спроведени најобимнији конзерваторско-рестаураторски радови, њихово тренутно стање није репрезентативно (Слике 6 и 7).

Услед природних претњи - вегетације и атмосферских утицаја и неодржавања, делови истражених и конзервираних архитектонских структура на налазишту су у стању које није задовољавајуће. Поред могућих структуралних проблема и пропадања материјала којима су спроведени конзерваторско-рестаураторски радови, дезинтеграције оригиналних делова структура, велики проблем свакако представља растиње које је услед нередовног одржавања сада интегрисно у оригинални конструктивни склоп архитектонских структура или у слојеве спроведених конзервација. Нестручним уклањањем растиња и без конзерваторских радова који би пратили њихово уклањање, могуће је довести до убрзаног пропадања непокретних налаза. Овај проблем је већ евидентан на налазишту, с обзиром да је пар година раније спроведено чишћење вегетације. Том приликом су дестабилисане структуре и отворен пут ка њиховој убрзаној деградацији.

Архитектонске структуре на којима су реализовани конзерваторско-рестаураторски радови су у бољем стању очуваности, док се за структуре

на којима нису спроведени конзерваторско-рестаураторски радови зна да имају озбиљне проблеме статичке стабилности и да им прети урушавање. Археолошка истраживања и недостатак конзерваторско-рестаураторских радова и перманентног одржавања, представљају ризик за безбедност на археолошком налазишту, како самих архитектонских структура, у смислу неповратног губитка делова непокретног културног добра, тако и за безбедност посетилаца и корисника, с обзиром да су неке од структура дестабилисане и склоне паду, као и да ниједан део налазишта није обезбеђен оградама на деловима денivelације терена, археолошких сонди и сл (Слике 8 и 9).

Архитектонске структуре (бедеми, куле, капије, објекти, и др) су само делимично ископане. Неки од истражених сегмената бедема пронађени су само у негативу, а када се на све то дода и чињеница да постоје четири фазе градње утврђења, и примењено начело поштовања сваке од фазе градње приликом конзерваторско-рестаураторских радова, презентације и интерпретације, долазимо до веома комплексне проблематике заштите и презентације целокупног налазишта *in situ*.

Приоритетне активности у овом тренутку се односе на заштиту истражених архитектонских структура, с обзиром на то да су оне само делимично конзервирани, као и да су последње конзерваторске активности спроведене пре око 30 година.

Први корак у процесу рехабилитације налазишта свакако представља израда документације

постојећег стања, што ће омогућити јасно дефинисање приоритета и одредити даље активности по питању конзерваторских радова. Истовремено потребно је припремати документацију и изводити радове на постављању инфраструктуре (потребне саобраћајнице, електро и други водови, пратећи објекти туристичке инфраструктуре, додатна путна сигнализација) и обезбедити доступност информацијама о споменику културе. У току реализације наведених активности потребно је паралелно развијати систем управљања, заштите и презентације археолошког налазишта и доћи до заједничког и целовитог плана и програма, који ће се тичати свих заинтересованих страна.

Систем управљања налазиштем не постоји, већ представља самосталну организацију појединих институција (Завичајни музеј Књажевац, Завод за заштиту споменика културе Ниш, Археолошки институт у Београду, Општина Књажевац). Свака од наведених институција спроводи одређене активности у свом домену, међутим, оне су често стихијског карактера или некоординисане, без јасне визије и циља који треба испунити, и веома малог обима, па су или потпуно не приметне, или чак неповољне по очување налазишта.

Завод и Музеј спроводе различите активности на заштити, промоцији и подизању свести о значају налазишта и ургентности спровођења конзерваторско-рестаураторских радова.

Завичајни музеј спроводи многобројне и значајне активности везане за налазиште: одржавање налазишта и уклањање вегетације, популаризација

Слика 6. Северозападна кула утврђења у току радова 1977, фотографија: из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

Слика 7. Северозападна кула утврђења 2016 године, фотографија: из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

и промоција (публикације, изложбе, едукативне радионице, стручни скупови и др.) стручној и широј публици.

Завод за заштиту споменика културе Ниш спроводи све радове на физичкој и правној заштити налазишта од самих почетка истраживања па до данас. Паралелно са истраживањима спроводио је све конзерваторске-рестаураторске радове, прикупљао техничку документацију постојећег стања, израђивао пројектну документацију за спровођење конзерваторских радова, вршио надзор и спроводио реализацију свих радова на терену до 1986. године. Након обуставе конзерваторских радова, Завод је у више наврата улагао напоре за поновно покретање ових послова. Током 2010. године предложен је пројекат припреме елабората за санационе и конзерваторско-рестаураторске радове и презентацију налазишта. Пројекат је имао за циљ да формира комплетну техничку, геодетску и фотодокументацију постојећег стања потребну за израду свеобухватног елабората, који ће адекватно третирати цело налазиште. Само је делимично подржан у 2011. години и том приликом је спроведена дигитализација постојеће техничке документације која се чува у Заводу за заштиту споменика културе Ниш, Завичајном музеју Књажевац и Археолошком институту Београд. Сва документација је обједињена и достављена чување и коришћење свим надлежним институцијама. Током 2016. године Завод је израдио пројекат за извођење текућег одржавања, санационих и конзерваторско-рестаураторских радова на северозападној (СЗ) и западној (З1) кули и делу западног бедема, којим су предвиђени и радови на презентацији и интерпретацији на налазишту.

Археолошки институт Београд је у сарадњи са Музејом и Заводом, покренуо систематска истраживања и спроводио их од 1975. године. Досадашњим ископавањима истражени су делови западне капије, средњих кула на западном бедему, југозападне куле, јужне капије, североисточне куле и кружног објекта, средње куле на северном бедему са северном капијом, северозападне куле, објекта у централном делу утврђења, грађевине југозападно од утврђења и терми североисточно од утврђења, док се новија истраживања баве некролама у близини. Археолошка истраживања на утврђењу су само делимично спроведена, и у наредном периоду треба их планирати у складу и

за потребе конзервације и презентације.

ЗНАЧАЈ СТУДИЈЕ

Студијом заштите археолошког налазишта „Равна“ (Timacum Minus) омогућено је свеобухватно сагледавање историјата налазишта, историјата археолошких истраживања и конзерваторских радова, тренутног стања налазишта, али су понуђене и главне смернице за даље поступање у процесу рехабилитације.

За потребе израде Студије, на основу решења о заштити, дефинисане су границе заштите археолошког налазишта и дат је графички приказ граница заштите и граница обухвата Плана детаљне регулације. Представљен је сажет историјат налазишта, систематизован преглед археолошких истраживања, дат је опис истражених архитектонских структура, као и преглед свих конзерваторско-рестаураторских активности. Објашњен је настанак и развој „етно-парка“, музеја на отвореном, у дворишту сеоске школе и начин на који се он користи. Изнети су планови за даљи развој, при чему је акценат стављен на неопходност обједињавања археолошког налазишта и „етно-парка“ у јединствени систем, у физичком, структуралном и функционалном смислу.

Студијом је обухваћена и опсежна валоризација налазишта, са јасним приказом које све вредности и значај оно поседује. Извршена је процена тренутног физичког стања архитектонских елемената и целог простора археолошког налазишта и дат упоредни приказ стања архитектонских структура током археолошких истраживања, односно конзерваторских радова и данас. Дата је процена постојеће документацију о налазишту (графичка документација, фотодокументација, писана документација, библиографија објављених радова, просторно планска документација). Јасно је приказан начин коришћења налазишта и „етно-парка“, као и њихов степен презентације и интерпретације. Даље је реално сагледана управљачка структура, преглед најзначајнијих заинтересованих страна, њихове надлежности и досадашње ангажовање.

Овако прикупљени и систематизовани подаци о налазишту послужили су као основа за анализе карактеристика налазишта – позитивних или негативних, даљих могућности за развој, али и могућих претњи за остваривање планираних активности („SWOT“ анализа). Процена постојећег

стања археолошког налазишта „Равна“ и услова у којима се налази, као и генералних прилика у земљи, представљају основ који је послужио за креирање планова и политика развоја и унапређење стања налазишта.

Један од закључака је да је Завичајни музеј Књажевац једини компетентан да буде управљач и археолошким налазиштем и „етно-парком“ Равна, али је, у овом тренутку, потребно да свака од надлежних институција, активно учествује у планирању и креирању детаљног програма, као и да реализују активности које су у њиховом домену ангажовања у потпуности, квалитетно и синхронизовано, а све у циљу успостављања квалитетног система функционисања.

Почетни планови за рехабилитацију, дати кроз Студију, базирани су на дефинисаној визији за налазиште, као и препознатим циљевима који се желе постићи.

Примарни циљ је да се археолошко налазиште, културно добро од великог значаја, заштити од даљег пропадања, на одговарајући начин презентује, обезбеде механизми одрживог управљања њиме и да заједно са „етно-парком“ у дворишту сеоске школе постане јединствен комплекс. У складу са овим примарним циљем препознати су и други општи циљеви, који се тичу стања налазишта, радова на конзервацији и рехабилитацији, дефинисању филозофије заштите, подизању свести о значају и историјској вредности налазишта и развијању концепта самоодрживости. На основу општих циљева дефинисане су приоритетне активности, које се првенствено

односе на заштиту од пропадања истражених структура. Осмишљен је и систематизован план рада – акциони план, са јасно дефинисаним активностима за реализацију конкретних планова и остварење препознатих циљева.

ЗАКЉУЧАК

Археолошко налазиште „Равна“ (Timacum Minus) је само делимично археолошки истражено, са минимално спроведеним радовима на конзервацији и без спроведених активности на презентацији и интерпретацији налаза *in situ*. Потпуно је препознатљиво и нечитљиво за посетиоце, чак и за стручњаке, а услед недостатка путне сигнализације, сигнализације у оквиру граница заштите археолошког налазишта и информационих табли, лако је потпуно превидети његову позицију, када пролазите поред њега.

Како би се покренуо процес заштите и презентације налазишта потребно је формирати управљачку структуру, која ће обезбедити свеобухватну рехабилитацију налазишта, при чему ће се посебна пажња посветити конзервацији, презентацији, интерпретацији, едукацији и туристичком коришћењу налазишта од стране шире заједнице. Ситуација са археолошким налазиштем је у овом тренутку веома комплексна, те је потребно да свака од институција активно учествује у планирању и креирању програма, и да реализује део активности који је у њиховом домену ангажовања у потпуности и квалитетно, а све у циљу успостављања квалитетног система функционисања и унапређења општег стања.

Слика 8. Западна капија у току археолошких ископавања, фотографија: из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

Слика 9. Западна капија 2016.године, фотографија: из документације Завода за заштиту споменика културе Ниш

Први корак ка томе свакако је израда Плана детаљне регулације археолошко-етнолошког парка „Равна“, односно имплементирање у планске документе плана заштите и рехабилитације налазишта. Израда ових докумената треба да подстакне остваривање крајњих циљева и визије да се археолошко налазиште заједно са етно парком у дворишту школе представи као изузетан и уређен археолошки и етно парк са развијеним системом управљања, који ће обезбедити квалитетну заштиту и конзервацију, презентацију и интерпретацију наслеђа, а у будућности и наставак систематских археолошких истраживања и даљу континуирану заштиту и презентацију. Рехабилитацијом налазишта треба створити озбиљан истраживачки и образовни центар, али и туристички атрактивну дестинацију, која ће довести до рехабилитације локалне заједнице па и шире.

Литература:

Петковић, С. и Илијућ, Б. (2012): Прилог проучавању римског насеља на локалитету *Timacum Minus* код Књажеваца, Источна Србија, Гласник Српског археолошког друштва. Београд, Србија.

Каниц, Ф. (1987): Србија, земља и становништво

од римског доба до краја XIX века, књига 2, Српска књижевна задруга. Београд, Србија.

Илијућ, Б. (2014): Римско утврђење - *Timacum Minus*, Завичајни музеј Књажевац, Ниш-Књажевац, Србија
Petković S. и Miladinović-Radmilović, N. (2014): *Military graves from the late roman necropolis at Slog in Ravna (Timacum Minus)*, Старинар LXIV/2014, Београд, Србија.

Илијућ, Б. (2015): *Timacum Minus – два света*, Завичајни музеј Књажевац, Ниш-Књажевац, Србија.

Петковић, С. и Јовановић, С. (2001): Археолошка ископавања римског утврђења *Timacum Minus* код села Равна, општина Књажевац током 1997-1998. Сектор јужне капије, Старинар L/2000, Београд, Србија.

Петровић, П. (1977): Извештај о радовима у 1977. години, бр. 11304 од 09.12.1977., Археолошки институт Београд (бр. 1571/1 од 16.12.1977., Завод за заштиту споменика културе Ниш)

Примарни необјављени извори:

Гушић, С. (1977): Извештај о извршеним конзерваторским радовима у 1977. години, бр. 40/1 од 13.03.1978., Завод за заштиту споменика културе Ниш,

Гушић, С. (1979): Извештај о изведеним радовима у 1979. години, Завод за заштиту споменика културе Ниш

Стање налазишта	Конзервација	Рехабилитација	Филозофија заштите	Подизање свести	Концепт самоодрживости	Економски развој
Припремне активности за снимање	Разрада документације	Израда менаџмент плана	Израда елабората основних начела филозофије заштите	Континуирано објављивање и представљање научних резултата	Пројакти развоја људских ресурса за конзервацију и рестаурацију	Едукација за пружање услуга исхране и смештаја у домаћинствима
Геодетско снимање	Процена приоритетних санација	Формирање система управљања налазиштем	Израда елабората интерпретације и брендирања	Израда Итернет презентације	Изградња капацитета за управљање пројектима	Едукација за креирање и израду сувенира
Детаљно снимање постојећег стања	Израда пројеката и извођење радова	Израда платформе за интрасекторску сарадњу		Креирање догађаја повезаних са налазиштем	Развој људских ресурса за писање пројеката и прикупљање средстава	Едукација за бављење креативним индустријама
Дигитализација и разрада техничке документације	Израда годишњег и средњерочног акционог плана за конзервацију	Израда обједињеног годишњег и средњерочног акционог плана свих активности		Организовање тематских и путујућих изложби	Едукација свих актера у области менаџмента културних институција	Пружање подршке покретање креативних бизниса
Израда елабората постојећег стања	Извођење предвиђених радова на терену	Израда приоритетних пројеката из свих области		Организација едукативних активности о налазишту	Развијање истраживачке станице	
Приказ стања стања покретног археолошког материјала		Израда плана археолошких истраживања		Укључивање предшколских и школских		
		Израда и постављање информационих табли, путне сигнализације		Организација скупова, радионица, јавних дебата		

Табела 1. Извод из систематизованог плана активности приказаног у Студији заштите

Завод за заштиту споменика културе Ниш
Добричка бр.2, 18 000 Ниш
телефон: +381 (0)18 523 412
факс: +381 (0)18 523 413
e-mail: kontakt@zzsknis.rs
www.zzsknis.rs

Лектор и коректор:
Мица Ђенић

Преводацац:
Јелена Спасић

Ликовно-графичка обрада:
Милорад Петровић

Штампарија:
“Vrbas komerc” doo,
Кнеза Михајла Обреновића 47,
Ниш

Тираж:
500 примерака

Публикација је штампана уз подршку
ФОНДАЦИЈЕ АРХИТЕКТА
АЛЕКСАНДАР РАДОВИЋ

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

930.85

СТУБОВИ баштине : гласник Завода за заштиту
споменика културе Ниш = Pillars of Heritage : the
Journal of the Institute for Cultural Heritage Pres-
ervation Niš / главни и одговорни уредник Елена
Васић Петровић. - 2016, бр. 2- . - Ниш : Завод за
заштиту споменика културе, 2016- (Ниш : Vrbas
komerc). - 30 cm

Годишње.
ISSN 2466-328X = Стубови баштине

COBISS.SR-ID 219425292

Фондација Архитекта Александар Радовић
Architect Aleksandar Radović Foundation

Република Србија
Завод за заштиту споменика културе Ниш
Republic of Serbia
Institute for Cultural Heritage Preservation Niš